

BARBARA SKOK

TIPI IN RAZVOJ ZNAMENJ NA LOŠKEM OZEMLJU — SELŠKA DOLINA

UVOD

Znamenja — ti majhni arhitekturni pomniki in spomeniki — so bogato posejana po naši domovini. Zidana znamenja, kapelice, razpela, lesene poslikane table skupaj s kozolci predstavljajo del slovenske kulturne krajine. So del naše preteklosti, značilnost naše pokrajine.

Osamljena stoje sredi polj, srečujemo jih na križpotjih, na samotnih gozdnih poteh, na mejah posestev, v vaseh, na trgih. Postavljali so jih v spomin in opomin na preminule, na nesreče, na kužne bolezni. Nekatera vodijo do romarskih cerkva, so nekakšen kažipot do njih (npr. ob poti v Crngrob jih je kar precej, zidanih in lesenih). Pri znamenjih so tudi sodili in kaznovali, od tod imajo nekatera ime »krvavo« ali »rdeče« znamenje.

Z besedo ZNAMENJE označujemo pri nas zidana znamenja, kapelice in tudi lesena znamenja. Če kdo uporabi besedo — znamenje — ne opredeli točno, za katero vrsto znamenja gre. Le za lesene poslikane table s prizori križanja uporabljajo ime »kerlejš«. Ta beseda je doma v Poljanski dolini, kjer je tudi večina teh znamenj.

Znamenja so na Slovenskem precej neenakomerno razporejena. Najbogatejši pokrajini sta Gorenjska in Štajerska. V jugovzhodnih delih Slovenije (na spodnjem Dolenjskem in v Beli krajini) zaradi turških vpadov ni ohranjenih starejših znamenj, novih pa niso postavljali. V Prekmurju pa so bili zaviralni moment v 16. in 17. stoletju verski boji. V Brdih znamenj takorekoč ni, malo jih je tudi na Kočevskem, na Krasu in na Primorskem.

Seveda pa znamenja niso samo domena Slovenije. Pozna jih Hrvatska, pa tudi Evropa. V Evropi se pojavijo predvsem v alpskih predelih; to je na Tirolskem, drugje po Avstriji, na Bavarskem, v Švici, v severni Franciji, pa tudi po deželah srednje Evrope. Poznajo jih v Porenju, Westfaliji, Šleziji, na Poljskem, v Španiji, Grčiji. Docela neznana pa so v skandinavskih deželah.¹ Najstarejši ohranjeni primeri znamenj v Evropi so iz 14., 15. in 16. stoletja.

V protestantskih deželah je širjenje znamenj zavrla reformacija, v deželah katoliške restavracije pa razvoj znamenj sega v 19. stoletje in v današnji čas.

Loško ozemlje oziroma sedanja občina Škofja Loka obsega porečje obeh Sor, to je Škofjo Loko z okolico, s Poljansko in Selško dolino ter Žirovsko kotlino. Meje škofjeloške občine se bolj ali manj ujemajo z mejami loškega gospostva — to je nekdanje freisinške posesti.

Na tem ozemlju je cvetela in še cveti umetnost. Poleg velikih arhitekturnih spomenikov ima ozemlje loške občine polno pomnikov, ki s svojo arhitekturo, s svojimi poslikanimi stenami vnašajo barvo v krajino in se z njo zlivajo. To so znamenja.

Kompleksno se je z znamenji pri nas ukvarjal le dr. Marijan Zadnikar. Leta 1964 je izšla njegova knjiga »Znamenja na Slovenskem«. V njej je obdelal skoraj vsa znamenja v Sloveniji. Dotaknil se je izvora le-teh in jih prvič globlje tipološko obdelal. Knjigo bogatijo številne fotografije, dopolnjena je z zemljevidi in s seznamom najpomembnejših znamenj. Druga izdaja knjige je izšla leta 1970. O tej tematiki je napisal tudi več člankov. Leta 1964 pa je pripravil v Umetnostnem paviljonu v Slovenj Gradcu tudi razstavo fotografij znamenj.

V svoji knjigi Zadnikar navaja, da je na slovenskem ozemlju preko tisoč znamenj. V loški občini pa sem jih s terenskim delom našla okrog 340. Torej lahko rečemo, da je ozemlje škofjeloške občine skoraj najbogatejše po številu znamenj, hkrati pa nekatera izstopajo po starosti in po kvaliteti (tako je npr. »Rdeče znamenje« v Crngrobu, ki je tudi eno najstarejših znamenj v Sloveniji).

Na loškem ozemlju so znamenja postavljali od 16. stoletja dalje. Starejših znamenj je manj, žal, pa so tudi slabše ohranjena, so pa pomembnejša. Seveda prevladujejo tudi tu kot drugod po Sloveniji kapelice in lesena znamenja. Mlajša znamenja, predvsem kapelice iz 19. stoletja, so manj kvalitetna. Kvaliteta pada na račun številčnosti in gostote. Dvajseto stoletje pomeni v razvoju znamenj na loškem ozemlju le ponavljjanje form znamenj iz preteklosti, včasih v boljši, drugič v slabši izvedbi.

M. Zadnikar je v svojem delu postavil osnovno tipologijo znamenj. Delitev znamenj po njem je taka:

1. Z n a m e n j a (v ožjem pomenu besede)

A. Kamnita znamenja: a) pokopališki stebri in svetilniki; b) stebrna in stebrasta znamenja; c) figuralna znamenja; d) kamniti križi.

B. Zidana znamenja: a) slojna in slopasta; b) trikotna; c) znamenja z nišo.

2. K a p e l i c e : a) zaprti tip kapelic; b) odprti tip kapelic; c) poligonalne kapelice; d) kapelice-zvoniki.

3. L e s e n a z n a m e n j a : a) razpela; b) lesene poslikane table (»kerleži«, druge poslikane table); c) »lesene omarice«; d) plastike v vdolbinah na hišah.

Delo na terenu (na loškem ozemlju) je pokazalo, da nekatera znamenja odstopajo od te osnovne tipologije. Na manjšem prostoru seveda lažje podrobneje obdelamo in opredelimo določene stvari. Loško ozemlje je bilo vedno odprto vplivom s severa in juga, zato je razvilo tudi določene posebnosti. Vplive je sprejemalo, jih ponavljalo ali pa jim je dodalo svojo noto. Variante so se pojavile predvsem pri kapelicah. Poligonalnih kapelic in kapelic-zvonikov tu ni. Poleg tipičnih zaprtih in tipičnih odprtih kapelic pa so se pojavile še nekatere nove oblike. Razlike so še pri znamenjih z nišo.

Za loško ozemlje sem zato dopolnila tipologijo dr. Zadnikarja. Kot čisto nov tip sem uvedla kapelico s preddvorjem. Poleg znamenj (lesenih) pa sem našla še kovinske poslikane table, ki sem jih uvrstila v poseben tip znamenj.

Naša tipologija znamenj na loškem ozemlju je:

A. K a m n i t a z n a m e n j a : a) stebrasta znamenja in b) figuralna znamenja.

B. Zidana znamenja: a) slopna znamenja; b) slopasta znamenja brez nastavka; c) trikotna znamenja in d) znamenja z nišo.

2. Znamenja vmesnega tipa (med znamenjem z nišo in kapelico).

3. Kapelice: a) tipične zaprte kapelice samo z vhodno odprtino; — b) variantna oblika zaprte kapelice z zaprto vhodno odprtino (vrata) in manjšimi odprtinami na stranskih stenah — tip A in tip B; c) prehodni tip med zaprto in odprto kapelico; e) kapelice s preddvorjem.

4. Lesena znamenja: a) lesena razpela; b) lesene poslikane table (»kerlejši«) in druge poslikane table; c) »lesene omarice«; d) plastike v vdolbinah na poslopjih (hiše, kozolci).

5. Kovinska znamenja: a) kovinske poslikane table.

ZNAMENJA V SELŠKI DOLINI

Znamenja so na loškem ozemlju dokaj enakomerno razporejena, največ pa jih je prav v Selški dolini. Tu stoji slaba polovica vseh znamenj, kar jih je v škofjeloški občini.

Zidanih znamenj ima Selška dolina kar precej. Najpomembnejša so slopna znamenja, ki so tudi najstarejša. Veliko je še kapelic, nekatere so boljše, druge slabše; glavnina le-teh se pojavi ob koncu 18. stoletja, njihov razvoj pa se vleče vse do danes. Zanimiva (arhitekturno in slikarsko) je skupina kapelic iz 19. stoletja, ki jih je poslikal Janez Gosar (1830—1887).

Pri tipu lesenih znamenj prednjačijo seveda lesena razpela. Pogosto pa lahko opazimo na hišah vdolbine z lesenimi plastikami. Svetniki v nišah varujejo hiše oziroma poslopja (kozolci) pred nesrečami, požari... Znamenja v vdolbinah hiš so doma predvsem v Selški dolini (Železniki).

Za ta kratek pregled znamenj Selške doline sem izbrala najpomembnejša znamenja, ki jih obravnavam po tipološkem redu.

1. Znamenja (v ožjem pomenu besede)

Kamniti znamenj na loškem ozemlju ni veliko (samo tri), to sta dve stebrasti (Binkelj, Breznica nad Žirmi) in eno figuralno znamenje (Škofja Loka-Mestni trg). Selška dolina kamnitih znamenj, ki se na loškem ozemlju pojavljajo od srede 18. stoletja dalje, nima.

Zidana znamenja so precej pogosta in dolina Selške Sore jih ima kar nekaj (slopna in slopasta znamenja brez nastavka). Ta znamenja so hkrati najstarejša in najpomembnejša.

Slopna znamenja

Osnovna oblika teh znamenj je slop, to je različica stebra (steber je okrogel), ki ima navadno kvadratno talno osnovo. Na nizkem zidanem podstavku stoji štirioglat slop, na njem pa je nastavek z vdolbinami. Nastavek je lahko širši ali ožji. Po Sloveniji imajo starejša znamenja ponavadi ožji slop, nastavek pa širši. To je gotško občutenje mas (kot drevo: deblo in iz njega rastoča krošnja). V renesansi in baroku se razmerje obrne: slop postane širši, nastavek pa ožji.

Največ znamenj tega tipa ima Selška dolina. Starejša znamenja, s konca 17. in z začetka 18. stoletja, nimajo podstavka, pač pa le zidan slop štirioglate oblike, na njem pa je kockast nastavek z nišami na vseh štirih straneh. Slop in nastavek sta pri znamenjih v Bukovščici, na Bukovškem polju in v Dražgošah skoraj enako visoka in široka. Pozneje postajajo znamenja bolj vitka, (npr. znamenje v Lajšah), višja. Znamenja iz 19. in 20. stoletja ponavljajo gotske forme, na ožjem slopu je širok nastavek. Tako imata širši nastavek znamenji: v Sorici — na Rotku in znamenje v Selcih (narejeno leta 1975).

Niše ali vdolbine na nastavku so večinoma polkrožno zaključene. Znamenji na Bukovškem polju in v Dražgošah imata polkrožne loke bolj potlačene. Znamenje v Dražgošah ima že več ali manj ravno zaključene niše. Niše se ponavadi začenjajo takoj nad robom nastavka. V Bukovščici segajo visoko, skoraj do venca; druge pa niso tako velike.

Strešico imajo starejša znamenja praviloma široko in piramidaste oblike (Bukovščica, Bukovško polje, Dražgoše). Kot smo že omenili, mlajša znamenja večkrat ponavljajo stare oblike in tako ima znamenje v Selcih široko strešnico. Manjšo strešnico, prilagojeno znamenju, pa imata znamenji v Lajšah in v Sorici. Kritina pri teh znamenjih je skril, ki je v dolini doma. Le dražgoško znamenje ima škodlasto streho.

Znamenja so bila tudi poslikana. Slikarije so ohranjene, nekatere bolj, druge manj.

Najstarejše znamenje Selške doline je znamenje na Bukovškem polju. Postavili so ga v nekako 70. letih 17. stoletja. Nastavek, enako širok kot slop, ima polkrožno zaključene niše, ki segajo precej visoko. V nišah so ostanki

Slopnno znamenje na Bukovškem polju

Slopnno znamenje v pokopališkem zidu ob cerkvi v Bukovščici

poslikave. Le Križanje v eni izmed niš je bolje ohranjeno. Razločimo dve plasti barve: modra in pod njo še rdeča plast. Najverjetneje so bile niše obrobene z ornamentom, podobnim ornamentom na znamenju v Bukovščici. Delno namreč nad nišami vidimo ostanke okraštne barve. Kdaj in kdo je znamenje poslikal, se iz teh skromnih barvnih ostankov ne da razbrati.

Tri stranice znamenja v pokopališkem zidu župne cerkve Sv. Klemenca v Bukovščici imajo polkrožno zaključene niše, ki so precej plitve. Četrta stranica, ki gleda na pot, torej stranica na južni strani, ima globljo nišo. Na dnu le-te je namreč pušica za darove. V tej niši je naslikano Marijino kronanje; v ostalih nišah pa so naslikani svetniki: sv. Anton Padovanski in sv. Florjan; sv. Jožef in sv. Ambrož; sv. Jurij. Dr. France Stelè je poslikavo pripisal škofjeloškemu mojstru Tušku.³ Znamenje je datirano z letnico 1691.

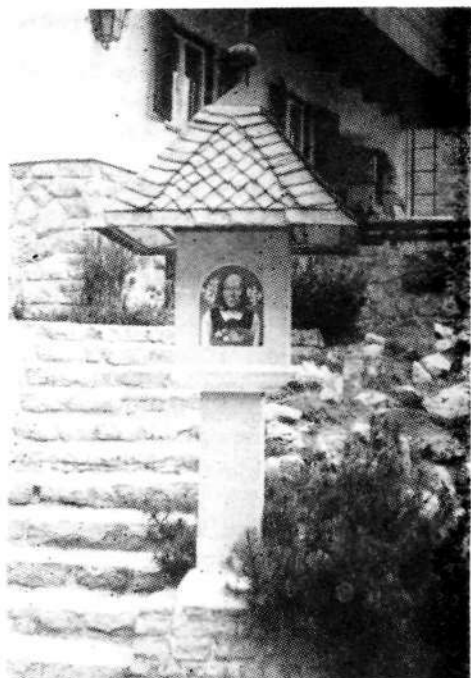
Še eno znamenje je natančno določeno z letnico. To je slopno znamenje na križpotju Dražgoše—Lajše—Sv. Križ (Kališe). Nad nišo je letnica 1699. Leta 1946 je F. Stelè še videl na njem originalno poslikavo.⁴ Naslikani so bili Mati božja, sv. Lovrenc, sv. Anton in sv. Miklavž. Po njegovih zapiskih je bilo še vse dobro ohranjeno. Leta 1958 so niše preslikali. Stara letnica je ostala na eni izmed niš. Te slikarije se razlikujejo po ikonografskih motivih le v dveh nišah. Namesto Lovrenca in Antona sta naslikana sv. Lucija in Sv. Frančišek. Marijan Zadnikar je originalne slikarije pripisal Jamškovi podobarski delavnici iz Škofje Loke, ki je delovala v 17. stoletju.⁵ Prav tako je poslikavo pripisal tej

Slopno znamenje na križpotju Dražgoše—Lajše—Sv. Križ (Kališe)

Razpadajoče slopno znamenje na poti iz Selc v Lajše

Slopnno znamenje v Sorici — na Rotku. Slopnno znamenje v Selcih; v niši je naslikana starejša žena kot alegorija Jeseni

delavnici tudi Milan Železnik. Za jermenasto hrustančevje in sadne okraske, ki ju vidimo kot ornament, je potrdil, da so naslikani v maniri 17. stoletja.⁶

Vitko, precej razpadajoče znamenje na poti iz Selc v Lajše nima ohranjenih slikarij. V nišah se poznajo luknjice za žeblje, torej so bile v njih pribite poslikane lesene ali kovinske table. Morda so bili v njih naslikani svetniki - zavetniki zoper kugo. Po ljudskem mišljenju je namreč to znamenje kužno, tod naj bi bili pokopani umrli za kugo. To je možno, kajti znamenje stoji na osamljenem mestu, na rahlo dvignjenem terenu, in ga je s ceste težko opaziti.

Znamenje v Sorici (na Rotku) ima le tri niše, ki segajo od roba nastavka skoraj do strešice. V njih so reprodukcije svetniških podob. Reliefne podobe so pod steklom.

Zanimivo je med domačini tako imenovano »brezversko« znamenje v Selcih. Tako ga imenujejo zato, ker v nišah nima svetniških podob. Lastnik si je zaželel znamenje v alpskem stilu. Leta 1975 je bilo sezidano in kvalitetno ga je poslikal Ive Šubic. V vdolbinah so namesto svetnikov upodobljeni štirje letni časi. Mlado dekle s ptico in vencem marjetic na glavi prikazuje Pomlad, mlada žena s srpom in snopom žita je Poletje. Kot alegorija Jeseni je naslikana stara ženica s košaro sadja. Zimo pa upodablja moški s sekiro.

Slopnna znamenja se v Selški dolini pojavljajo od sedemdesetih let 17. stoletja in njihovo postavljanje se nadaljuje še v današnji čas. So kvalitetna, žal pa je nekatera znamenja že načel čas. Prav bi bilo, ko bi najbolj zapuščena (znamenje ob poti Selca—Lajše) obnovili.

Slopasta znamenja brez nastavka

Znamenja tega tipa so se na loškem ozemlju pojavila pravzaprav prej kot slopna znamenja. Najstarejše znamenje na Loškem — tako po tipu kot nasploh — je crngrobsko »Rdeče znamenje«. Podpis in letnica enega od obiskovalcev romarske cerkve kaže, da je iz začetka 16. stoletja.

Slopasta znamenja so prav tako kot slopna vseskozi enako široka, vendar pa so slopasta po vsej višini nečlenjena, enaka — brez robov in zidcev. Starejšega datuma so bolj čokata, masivna; mlajša postajajo vitkejša.

Značilne za ta znamenja so tudi niše. Pri starejših tipih se vdolbine pojavijo v nadstropju in niso prav velike. Mnogo znamenj ima niše vrezane le ob vrhu. Težko jih datiramo; menim pa, da so jih postavljali od prve polovice 18. stoletja dalje.

Selška dolina ima tri znamenja tega tipa. Najpomembnejše je znamenje v Selcih, imenovano »ta debu znamne«. Že samo ime govori za obliko. Je masivno, nečlenjeno. Niše je imelo večje, kot so zdaj. To je videti še na fotografiji v Zadnikarjevi objavi. Leta 1978, ko so znamenje obnovili, so niše delno zazidali. Po fotografiji je videti, da je bilo optično ločeno z barvo. Spodnji del je bil temnejši, tam, kjer se je začela niša, pa tja do strešice je bilo svetlejša barve. Zdaj je enotno, rahlo rjavkasto rumeno pobarvano, s poudarjenimi belimi robovi ob nišah. Vdolbine je fresko poslikal Ive Šubic. Sv. Miklavž gleda

Slopasto znamenje v Selcih »ta debu
znamne«

Slopasto znamenje na Prevalu nad
Lajšami

proti Miklavški gori; sv. Peter proti župni cerkvi Sv. Petra v Selcih. Naslikana sta še sv. Florjan ter sv. Ciril in Metod.

Se kar velike niše ima tudi znamenje na Prevalu nad Lajšami. Niše so precej široke. Znamenje stoji na samotni gozdni jasi, visoko nad dolino. S tem je bilo, po pripovedovanju lastnikov, zavarovano pred Turki. Je masivno, precej široko, s skrilasto streho. Je dvojne barve. Spodnji del je rdečkast, zgornji pa mlečno bele barve. Ta del ima pod belo plastjo ostanke rumenkaste barve. Še eno slopasto znamenje brez nastavka stoji na Bezovnici nad Zabrekvami.

V novejšem času ni prišlo do nikakršnih posnemanj teh znamenj na loškem ozemlju. V slovenskem merilu pa se tja do 19. stoletja ohranja njihova tradicija, oblika pa se prilagaja okusu časa.

Trikotna znamenja

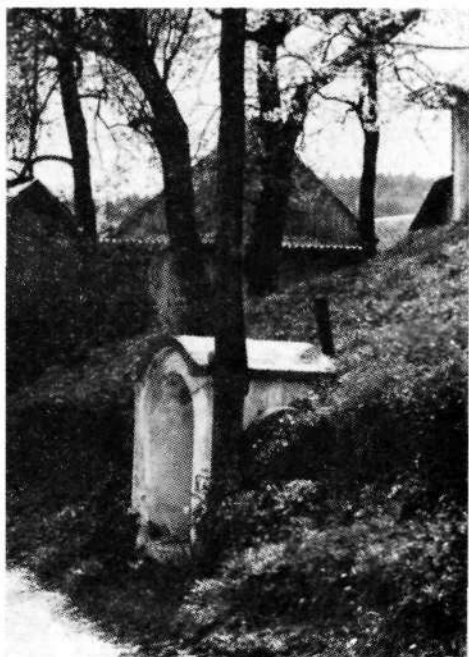
Trikotna znamenja so vrsta slopastih znamenj, le da imajo namesto kvadratnega tlorisa trikotni tloris. Zaradi, v prerezu enakostraničnega trikotnika, so postala lahkotnejša. Postavljali so jih od 18. stoletja dalje. Na loškem ozemlju sta samo dve znamenji tega tipa: na Suhi — Španovo znamenje, znamenje sredi vasi. Najstarejše znamenje tega tipa na Loškem je bilo, zdaj žal podrto, znamenje na Volči. Selška dolina takih znamenj nima.

Znamenja z nišo

Znamenja z nišo so zadnja, ki jih še lahko štejemo k znamenjem v ožjem pomenu besede. Pri teh znamenjih se je uveljavil princip glavne fasade. Vsa

Znamenje z nišo v Spodnjih Danjah

Znamenje z nišo v Ostrem Vrhu

so preračunana na pogled s prednje strani. Niša se še ni spustila do tal (kot recimo pri kapelici, v katero človek lahko vstopi); globoka pa je le toliko, da je v njej prostor za namestitev plastike ali slike. Hrbtna stran teh znamenj je neobdelana, stranski dve pa imata le včasih z lizenami nakazane vdolbine. Večinoma so ta znamenja nastajala od 18. stoletja dalje, tradicija pa se ohranja še danes — vsaj na loškem ozemlju je tako. Ta tip najdemo v Poljanski dolini (Malenski Vrh in Jazbine); v Škofji Loki (Crngrob, znamenji na Puštalski brvi).⁷ Znamenja tega tipa v Selški dolini so iz tega stoletja in so domače, ljudsko delo.

Znamenje v Spodnjih Danjah je izpred druge svetovne vojne. Ko so delali cesto, so ga postavili na današnje mesto, na griček pred vasjo. Zdaj je postavljeno naravnost v osi podružne cerkve Sv. Marka. Je majhno betonsko znamenje s polkrožno zastekljeno nišo. Oblika znamenja in njegove strešice je prav tako polkrožna. Znamenje dopolnjuje betonski križ na strešici in Marijin kipec v niši.

Prav tako ima polkrožno obliko tudi znamenje v Ojstrem Vrhju. Niša sega do tal in je polkrožno zaključena, vendar premajhna, da bi lahko v znamenje vstopili. Znamenja tega tipa, predvsem mlajša, nimajo posebne vrednosti.

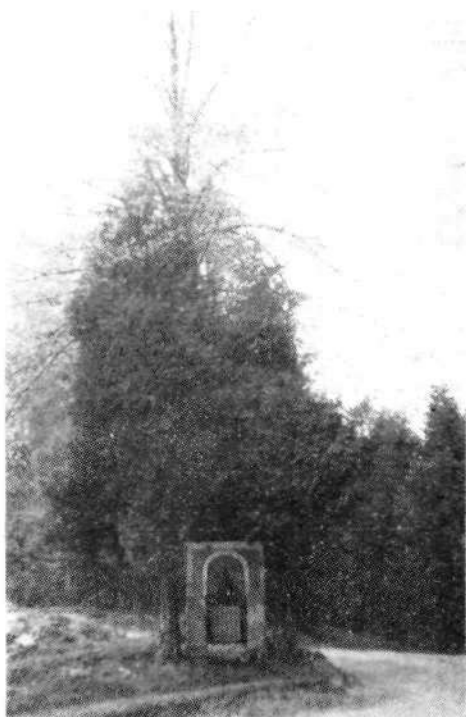
2. Znamenja vmesnega tipa

Na loškem ozemlju so ta znamenja precej bolj razširjena kot znamenja z nišo. To je tip med znamenjem z nišo in kapelico. Pri vseh teh znamenjih se je niša spustila do tal (kot pri znamenjih z nišo tudi — predvsem v novjšem času), in je precej globlja. Kljub temu pa notranja prostornina ni tako velika kot pri kapelici. Prostor s poličko ali z oltarčkom zadostuje le za namestitev plastike, reliefa ali slike. Zunanji videz teh znamenj pa že bolj ustreza kapelici. Zanimivo pa je še nekaj: pri teh znamenjih se niša stopnjevano pogloblja. Vdolbina sega do tal, nato pa se v višini polovice znamenja še enkrat poglobi in šele tu je prostor za reliefno tablo, plastiko ali sliko.

Eno takih znamenj je ob cesti s Podrošta proti Sorici. Niša sega do tal. V višini »oltarne mize« se spet poglobi in tam je reliefna tabla s sv. Cirilom in Metodom. Niša je polkrožno sklenjena. Kjer se končuje kapitel, ki je le izbočen okrasni del, tam se nadaljuje lok niše.

Včasih pa ta znamenja nimajo stopnjevanе niše. Tako ima znamenje na Stirpniku nišo, ki sega do tal. Prostornina pa je globoka le toliko, da je v njej prostor za oltarček s kipom. Njemu podobno je znamenje v cerkvenem zidu podružne cerkve Sv. Florjana na Bukovici. V niši ima plastiko sv. Florjana. Trikotniško čelo znamenja je okrašeno z vrezanimi stiliziranimi cveticami.

Teh znamenj je na ozemlju Selške doline precej. Nastala so v 19. in 20. stoletju. Veliko jih je okrog Sorice in Martinj Vrha, stojijo tudi na Planu nad Bukovščico, v Podlonku, na Zalem Logu. Po zunanjem videzu se velikokrat skoraj ne razlikujejo od kapelic, vendar pa notranja prostornina ni tako globoka in široka kot pri kapelicah. Zaradi notranje prostornine jih ne uvrščamo med kapelice, zato sem jih tipološko opredelila kot znamenja vmesnega tipa.

Znamenje vmesnega tipa pri Sinkarju
na Stirpniku

3. Kapelice

Za kapelice je značilno, da je njihova prostornina tolikšna, da vanjo lahko vstopi človek. Kapelice zaprtega tipa so starejše kot kapelice odprtega tipa. Postavljajo jih od druge polovice 17. stoletja dalje kot splošen baročni pojav. Največ jih je pa iz 19. stoletja. Tudi na loškem ozemlju je med znamenji največ kapelic. V pregledu kapelic iz Selške doline bom pri vsakem tipu predstavila le najznačilnejšo kapelico.

Tipične zaprte kapelice samo z vhodno odprtino

Te kapelice so zelo enakomerno razporejene po loškem ozemlju. Imajo samo eno odprtino, vhod, ki je polkrožen, polkrožnost se nadaljuje v notranjost — banjast obok; lahko pa je vhodni lok pravokoten in prostornina tudi. Kadar je tako, kapelica deluje kot majhna hišica. Zunanjščina je v zgodnejšem obdobju nečlenjena, gladka; v zrelem baročnem času pa se okus spremeni in stene postanejo členjene z zidci, pilastri in lizenami.

Najstarejša je kapelica na prevalu pod Miklavško goro. Zunanost, brez členitve sten, z nizkim vhodom, polkrožne oblike in s široko piramidasto skodlasto streho, deluje preprosto in hkrati monumentalno. Notranjščina je višja kot vhodna odprtina. Leseni kipi Križanega, Marije in Janeza Krstnika so iz 17. stoletja.⁸ Kipi so skoraj v naravni velikosti in so precej dobro delo; kažejo na šolano roko. Znamenje je glede na nečlenjenost in preprostost verjetno s

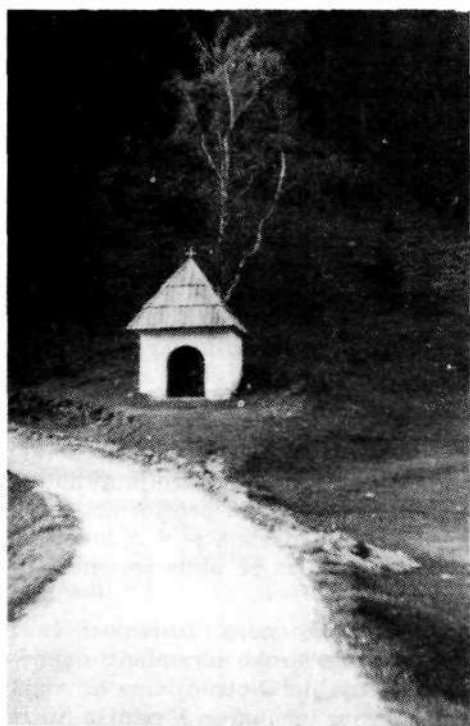
konca 17. ali pa z začetka 18. stoletja. Kapelice z gladkimi, nečlenjenimi stenami se pojavljajo še kasneje, v našem stoletju (npr. v Davči), niso pa nič posebnega.

Spremenjena oblika zaprte kapelice z zaprto vhodno odprtino (vrata) in manjšimi odprtinami na stranskih stenah

To je druga skupina kapelic na loškem ozemlju. Kapelice tega tipa so kot majhne hišice. V okviru tega tipa sta dve inačici: tip A in tip B.

Tip A je doma v Selški dolini, ima floris v obliki pravokotnika, na katerega krajši stranici je vhod. Vse, razen kapelic v Dolenji vasi in pri Lenartu, imajo vrata (ti dve imata le z mrežo zavarovan vhod), podobna portalom hiš v dolini. Okenske odprtine na stranskih stenah so majhne, precej visoko od tal in polkrožno zaključene. Oblika streh je dvokapna, pokrite so s skrilom.

Omenili bomo samo najstarejšo kapelico: Sokovo kapelico na Stirpniku. Izročilo pravi, da je stara nad 300 let. Baje so nekoč tam videli par volov, ki so vozili kamenje na ta kraj, tam so nato sezidali kapelico. Stoji v gozdu na zelo samotnem kraju. Pobočje se od kapelice strmo spušča navzdol. Kapelica deluje kot majhna hišica. Okni na stranskih stenah sta zelo majhni, kvadratni. Streha je dvokapna s polnimi čopi (na zatrep). Kapelica skoraj gotovo ni stara 300 let. Vrezan ornament na klesanem portalu govori za maniro 18.

Kapelica zaprtega tipa na prevalu pod Miklavško goro

Sokova kapelica zaprtega tipa na Stirpniku

stoletja. Take ornamente ima veliko portalov hiš v Železnikih (letnice, ki so vklesane na sklepnikih portalov, so iz druge polovice 18. stoletja). V notranjosti kapelice je Marijin kip z detetom, s sv. Petrom in sv. Lucijo ob strani. Vsa plastika je narejena kot majhen zlat oltarček in je dokaj kvalitetna. V kapelici je še slika na steklu. Upodobljena je Marija, spodaj pa bolnik.

Vse ostale kapelice so mlajše, iz 19. in 20. stoletja. Razen kapelice pri Lenartu, ki jo je poslikal M. Bradaška leta 1931, ni nobena poslikana. Večinoma so v notranjščini Marijini kipi.

Tip B ima manjši tloris, kapelice so manj široke in so videti višje kot pri tipu A. Vse imajo vrata, okna na stranskih stenah so večja kot pri tipu A in polkrožno zaključena, so zastekljena in še dodatno zavarovana z železnimi palicami. Nastajala so od druge polovice 19. stoletja dalje. Danes postavijo le sem in tja kakšno kapelico (npr.: breg nad Praprotnim — Muja, Zgornje Lajše).

Omenimo naj kapelico, ki ima od vseh teh najlepše oblikovano streho. Kapelica na Plavžu v Železnikih, nasproti nogometnega igrišča, s skrilasto streho, oblikovano kot kapa zvonika, razbija monotonijo tega arhitekturnega tipa. Na vseh štirih straneh so s skrilom narejene majhne trikotniške niše, ki se ponovijo še enkrat na vrhu strehe. Nad vrati ima polkrožen zaključek, oblikovan kot arhivolta. Okrašena je še s pilastrom, ki se z reliefno poudarjenim kapitelom končuje v višini vrat. Polkrožni arhivoltni zaključek je zastekljen. Robovi kapelice so poudarjeni reliefno z opeko in tvorijo šivan rob. Kipi v

Kapelica zaprtega tipa Na Plavžu
v Železnikih

Zdaj že podrta kapelica na Racovniku
v Železnikih

notranjosti so iz stare župne cerkve v Železnikih (kip sv. Antona Puščavnika s prašičkom in angelci).

Prehodni tip med zaprto in odprto kapelico

To ni vmesna stopnja, iz katere naj bi se razvila kapelica odprtega tipa, temveč gre za sožitje tipičnih elementov odprte kapelice (stebriči podpirajo prednjo steno, je pa še ne nosijo, kot je to pri odprti kapelici) in elementov vmesnega tipa med znamenjem z nišo in zaprto kapelico. Z gotovostjo ne trdim, da gre ravno za tip, saj so si tako podobne le tri kapelice: na Racovniku v Železnikih, v Smolevi in v Javorjah v Poljanski dolini. Vse tri kapelice nimajo oken, imajo le nišo, poglobljeno v arhitekturno maso. Glavna značilnost teh kapelic so stebri, postavljeni ob vhodni odprtini. Stebri so zidani in preprosti, samostojni in postavljeni tik stene.

Na Racovniku v Železnikih ima kapelica, pravzaprav je imela (podrli so jo avgusta 1983. leta brez vednosti Ljubljanskega regionalnega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine, edini dokument so fotografije na zavodu) velika stebra, ki sta segala do arhitrava, ta pa se je nadaljeval v trikotniško čelo. Stebra sta stala na podstavku. Baza, kapitel in prstan okrog stebra pod vrhom so dajali vtis romanike. V vseh teh kapelicah je, oziroma je bil Marijin kip, poslikana pa je le kapelica v Smolevi.

Odprte kapelice

Teh kapelic je veliko in kvaliteta na račun gostote pada. Značilno zanje je, da imajo le zadnjo steno celo, kompaktno, stranski pa sta predrti. Odprtine, ena ali več na vsaki strani, lahko segajo do tal, lahko pa do tretjine ali polovice višine od tal. Stebrička, ki podpirata vhodni lok, sta zidana ali kamnita, hkrati pa podpirata tudi lok stranskih sten. Dva stebrička pa sta prislonjena na zadnjo steno oziroma ob del stranske stene. Ta del je večinoma ocek, pa malo širši, vendar ne več kot za tretjino širine stranske stene.

Te tipične značilnosti imajo le kapelice v Selški dolini (Bukovščica, Knape, Lenart, Praprotno, Strmica, Zabrekve, Selca, Češnjica, Železniki). Pet kapelic tega tipa je delo podobarja Janeza Gosarja in delno njegovega sina Andreja. Kapelice so si podobne tudi po zunanjem videzu. Poslikala sta kapelice pri Lenartu, v Železnikih (Racovnik—Klovže, Češnjica), v Selcih in na Praprotnem. Vse te kapelice so si podobne, le, da so ene večje (Selca, Praprotno); druge pa manjše (Železniki, Lenart). Vse imajo, razen kapelice v Železnikih, dvokapno streho. Stebri podpirajo vhodni lok in stranski steni. Stebriči so lepo klesani. Ker je Gosar živel v 19. stoletju (1830—1887), se te kapelice uvrščajo v drugo polovico prejšnjega stoletja.

Kapelica v Selcih je večji tip kapelice in hkrati je najstarejša. Postavljena je sredi vasi. Je med redkimi kapelicami, za katere vemo, kdo in kdaj jo je dal zgraditi ter kdo jo je poslikal. Postavila sta jo župnik Vincenc Mayer in kmet Matija Šmid-Berce, ki je kril vse stroške. Leta 1864 zgrajeno kapelico je poslikal Andrej Gosar, Marijin kip v notranjosti pa je izrezljal Marko Peternelj-Jelenc, znani rezbar iz Selc.⁹ Dva stebriča nosita vhodni lok in stranska loka. S treh strani je kapelica tako odprta. Stebra sta narejena iz zelenega perachiškega tufa. Na trikotniškem čelu je upodobljen požar v Selcih leta 1863.

Kapelica odprtega tipa v Selcih
je najstarejša (1864)

Kapelica odprtega tipa z Gosarjevo poslikavo na Racovniku v Železnikih

Okoli Marijinega kipa je naslikan Bog oče z golobom (sveti Duh), levo od kipa je sv. Peter in desno svetnik s knjigo in sekiro.

Drugi, manjši tip kapelice je kapelica na Racovniku v Železnikih. Sprednja stebra sta kvadratne oblike in nosita vhodni lok ter stranska loka, kar tvori sprednji prostor. Stopničke vodijo do niše, v kateri je slika trpečega Kristusa z verigami okrog rok. Niša je zavarovana z železno ograjo. Na ozkih stranskih stenah vdolbine je prostor le za ozko okno, takoj nato pa sta že stebra zadnje stene. Na tej zadnji steni (zunanjščina) je freska Kristusa na križu. Spredaj nad vhodnim lokom je Bog oče; nad stranskima lokoma pa so orodja mučeništva (Arma Christi) in angel, ki drži prst s Kristusovo glavo. Kapelica je iz osemdesetih let 19. stoletja.

Kapelice s pred dvorjem

Nekaj kapelice bomo opredelili kot tip kapelice s pred dvorjem. Značilnost le-teh je, da imajo stebra in na njih oprto odprto vežico. Našla sem jih le v Škofji Loki in njeni bližnji okolici ter v Selški dolini, kjer sta dve: na Rudnem in ob poti k podružni cerkvi Lavretanske Matere božje na Suši. Del prostora je umaknjen v steno in daje videz zaprtosti. Taka je kapelica na Suši. Stoji sredi gozda, posvečena je Lurški Materi božji. Lopo ima oprto na stebrih štirioglatega prereza. V niši, ki je bolj podobna votlini, je Marijin

Kapelica s preddvorjem v Suši

kip. Pod votlino izvira studenec. V Zgodnji Danici iz leta 1893 je podatek, da se je imenovala prvotno kapelica »Kapelica blagoslovljenega studenca«. Na zadnji steni je bil naslikan Kristus s Samarijanko.

Kapelica na Rudnem se razlikuje od zgoraj navedene. Vhodni lok je oprt na stebrih, dva manjša loka sta na stranski steni. Vežica je zaprta z ograjo na vhodu, na straneh pa z okni. Stranski steni in zadnja sta kompaktni in poslikani (sv. Lucija, sv. Florjan; Kristus na križu).

Ob sklepu pregleda tipov kapelic tako ugotavljamo, da so nekatere kapele boljše, druge slabše ohranjene; večina jih je iz 19. stoletja, le redke so starejše.

4. Lesena znamenja

Lesena razpela ali križi

Razpela ali križi so najstarejša med lesenimi znamenji. Postavljena so skoraj povsod: na križpotjih, na samotnih poteh... Pri razpelih ne moremo govoriti o taki starosti kot npr. pri slopnih znamenjih, ker les ne traja dolgo. Vremenske razmere pripomorejo k hitrejšemu propadanju. Seveda pa razpela niso le iz zadnjih desetletij, pojavila so se vsaj v 16. stoletju ali pa so še starejša. Naše ohranjeno gradivo pa ni starejše od 100, 150 let.

Tudi na loškem ozemlju jih je kot drugod po Sloveniji veliko. Večinoma razpela stoje v prostoru, ki ga nič ne omejuje, včasih pa stoje v ograjenih vrtcih. Prostor okrog razpela je omejen z ograjo, ki je lahko lesena, največkrat

Razpelo v Dolenji vasi

Križ na Studenu

pa je kovana. Lep primer je v Selcih nasproti pokopališča, kjer so železne palice ograje sklenjene s šilastimi robovi. Z lepo kovano ograjo se ponaša razpelo v Dolenji vasi, ki je lep primer vklapljanja znamenja v okolje. Znamenje stoji tik ceste, rahlo pomaknjeno v breg. Obkrožata ga dve cipresi. Ograjo tvorijo dve osnovni vodoravni palici, navpično pa sta po dve in dve palici skupaj in zgoraj polkrožno spojeni. Na vrhu jih krasi stilizirana roža, na spodnji vodoravni palici pa stilizirano srce.

Nosilci korpusa so dostikrat preprosti, vedno pa v obliki latinskega križa. Le sem in tja so izrezljani ali pobarvani. Korpusi-plastike na teh nosilcih so lesene ali kovinske, manjše ali pa skoraj naravne velikosti. Skoraj vse so delo podobarjev ali samouških kiparjev. Razpelo na Jesenovcu v Železnikih je pripisano podobarju Tonetu Klemenčiču-Plnadarju.¹⁰

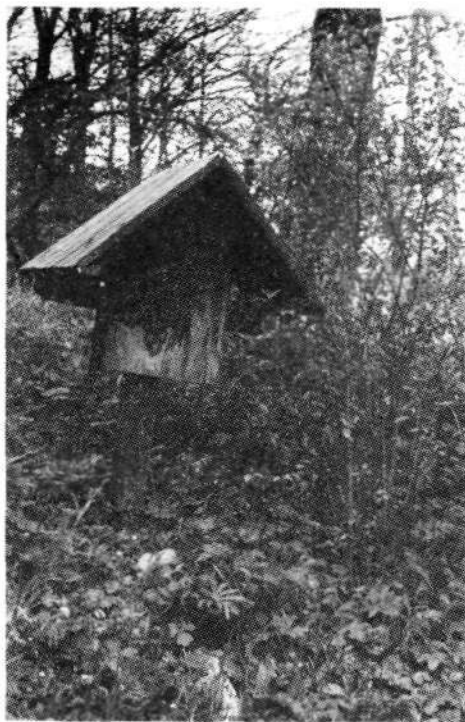
Krasilni ali dekorativni elementi so se največkrat sproščali pri strešici. Ne toliko pri sami obliki strešice, ki je dvokapna ali pa polkrožna, pač pa pri zaključku strešice. Strešice, ki so spodaj lesene, po vrhu pa pokrite s pločevino, imajo robove pločevine kot stilizirane liste, npr. na Studenu. Večkrat pa je namesto pločevine že leseni del dekorativno izrezljan in umaknjen pod napušč. Les so laže rezljali in se poleg običajnih polkrožnih robov pojavljajo še vzorci čipk: Železniki—Ovčja vas; ali pa na križišču Bezovnica—Zabrekve, kjer ima postavljeno razpelo zaobljene robove že predrti. Naj naštejemo nekaj krajev, kjer stoje še omembe vredna razpela oziroma križi: Bukovica, Golica, Stirpnik, Tomaž nad Praprotnim, Luša, Knape, Lajše, Kališe, Dražgoše, Topolje, Strmica, Ojstri Vrh, Podrošt, Zali Log, Sorica, Zadnja Smoleva.

Lesene poslikane table

»Kerleži« (ime od *kyrie eleison*) so pogrebna znamenja. Na leseno tablo je ponavadi naslikan prizor Križanja, pod križem sta Marija in Janez, spodaj

»Kerlejš« v Knapih

Lesena poslikana tabla (sv. Frančišek)
v Železnikih — »Za grivo«

pa pogrebeci s krsto. Večkrat pa so ta osnovni prizor slikarji dopolnili še z drugimi svetniki. V Knapih je poleg običajnih likov naslikan še sv. Florjan, ki gasi požar.

Druge poslikane table

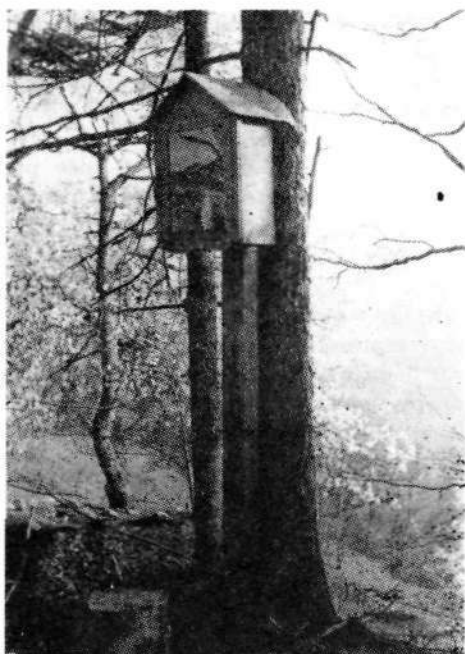
Te lesene table imajo naslikano predvsem Marijo (Zali Log — pri Šurku: Marija stoji na oblaku nad davško cerkvijo; tod je namreč stara cesta v Davčo). Druge svetniške figure pa niso prav pogoste: (v Železnikih »Za grivo« je naslikan sv. Frančišek).

»Lesene omarice«

Te omarice na nosilcu korpusa nadomeščajo plastiko Kristusa. So nekakšne »hišice«, »omarice«, lesene in zaprte s steklom. V njih so kipi ali samo svetniške slike. Nekaj primerov je tudi v Selški dolini, v Kališah, v Lajšah, na Zalem Logu, v Selcih pri Pintarčku; v Farjem Potoku je omarica s sliko svetnika, ki ima Jezusa v naročju.

Plastike v vdolbinah na poslopjih

K lesenim znamenjem prištevamo tudi te plastike. Najdemo jih na hišah, na gospodarskih poslopjih, na kozolcih... Svetniške plastike naj bi varovale stavbe in imetje pred požari, nesrečami.

»Lesena omarica« v Kališah

Niši s plastikama v Železnikih, Racovnik št. 41

Največ teh plastik v nišah je v Železnikih (Racovnik, Trnje, Na Plavžu). Niše so različne. Najbolj preprosta je na Gasilskem domu na Racovniku. Vdolina je poglobljena v steno in polkrožno sklenjena. V njej je kip sv. Florjana, zaveznika pred požarom.

Bolj zanimivi sta niši na hiši v Racovniku 41, ki se stopničasto poglobljata v steno. V notranjosti niše pa je nad plastiko Pietá v eni in nad sv. Frančiškom z detetom v drugi niši, školjčni zaključek.

5. Kovinska znamenja

Kovinske poslikane table

Na kovinsko, pločevinasto tablo so naslikani prizori. Tabla je včasih samo prebarvana, na njej pa je mala plastika Kristusa (Stara Oselica, Poljanska dolina). Najbolj zanimiv primer kovinske poslikane table je v Lajšah. Na lesenem nosilcu je pritrjena okrogla pločevinasta tabla. Pred vremenom je zaščiten

Poslikana kovinska tabla
v Lajšah

z dvokapno strešico. Na tabli se delno še vidi partizan na konju in z vihrajočo zastavo v roki. Spodaj pa so napisana imena padlih v NOB in letnica 1943. Tabla s svojo strešico posnema oblike lesenih slikanih znamenj. Tu gre za združitev oblike znamenja in posvetne vsebine.

OPOMBE

1. Marijan Zadnikar, Znamenja na Slovenskem, II. Izdala Slovenska Matica, Ljubljana 1970, str. 18. — 2. France Planina, Poljanska in Selška dolina, Mladinska knjiga, Ljubljana 1962. — 3. France Stelè, Terenski zapiski, SAZU, CXVII, 24. 9. 1946, str. 88—89. — 4. glej opombo 3, str. 91. — 5. Marijan Zadnikar, Znamenja na Slovenskem, str. 32. — 6. Milan Železnik, Kulturna krajina Selške doline in umetnostno arhitekturna dediščina, LR 28, 1981, str. 186—196. — 7. France Stukl, Knjiga hiš v Škofji Loki, I. Izdal in založil Zgodovinski arhiv Ljubljana, Škofja Loka 1981, str. 66. — 8. Glej opombo 3, str. 90. — 9. Olga Šmid, Selca nekoč. Izdalo in založilo Turistično društvo Selca, 1973. — 10. Andrej Pavlovec, Ljudski umetnik Tone Klemenčič-Plnadar, LR 5, 1958, str. 150—156.